

És itt meg kell jegyezni, hogy Kölcsey bírálatának csattanója, a kántor-verstörödék, nemcsak Berzsenyi rímes költeményei ellen irányul; a kritikus Debrecen felé is céloz. Köztudomású (maguk a debreceni monográfusok mutatták ki legrészletesebben), hogy Kölcsey, aki tizenhárom évig nevelkedett a debreceni kollégiumban, „kora ifjúságától haláláig ellenszenvet érzett . . . a kedélyét lenyűgöző iskolai pedantériával”¹³ szemben. Bármennyit köszönhet is ottani mélyreható tanulmányainak és az Alma Mater jellemformáló szerepének, Debrecen iránt érzett fanyar ellenszenvé mindvégig megmarad, s a várost később is „szenvedése helyének” nevezi. Ez az érzelmi elfogultsága több munkájában megnyilatkozik, kivált az 1810-es években, tehát még elég közel a szomorú diákkorhoz. Ennek legelső példája az *Anti-mondolat*; a nyelvújítás megcsúfolása Debrecenből indult ki, s ő most, Kazinczy lelkes híveként, kíméletlenül támad a debreceni kör és a debreceni grammatikusok ellen. Második szembefordulása: a ridegségig szigorú *Csokonai-bírálat*, amelyben a költő környezetének hatását: az „iskolai” tónust és az alföldi tájszólást kifogásolva közvetve ismét Debrecennel száll szembe. És harmadszor itt: *Berzsenyi-bírálatában*, amikor a dunántúli klasszicizáló poétáról szólva, a gúny nyilat — szinte erőszakolt képzettársítással! — ismét debreceni fegyvertárából kölöcsönzi.

„Lukács pap éneke” az 1810-es években, Kölcsey kritikájának megírásakor, Debrecen könnyékén még valamelyes emlékezetben volt. A teljes szöveg primitív tartalma s döcögő rigmusai számunkra is jobban megértetik Berzsenyi nagy haragját.

KERESZTURY DEZSŐ:

A HALLGATÓ ARANY*

I.

Arany Jánost férfiúvelei derekán korának magyar vezetőrétegei nemzeti klasszikusnak ismerték el, s a dicsőség és elismerés fényével körülvéve, példaadó költői nagyságként ünnepezték. A hatvanas évek közepétől kezdve élete végéig a nyilvánosság előtt mégis jóformán teljesen hallgat a költő.

Közéleti elismerésének bizonyítására elég lesz a következőket kiemelni: 1865-ben, 48 éves korában a Magyar Tudományos Akadémia titoknokának választják igen megtisztelő körülmények között; 1867-ben, mint a magyar nemzeti költészet legnagyobb élő képviselőjére, rákényszerítik az egykorú közélet egyik legnagyobb kitüntetését, a Szent István-rendet; 1873-ban másodszor, 1880-ban harmadszor kapja meg az Akadémia nagyjutalmát; 1875-ben Trefort miniszter neki ajánlja fel az egyetem magyar tanszékét, s ugyanebben az évben az irodalmi ellenzéket és fiataloságot megszervezni hivatott Petőfi-Társaság is tiszteleti tagjának választja meg. 1878-ban, mikor a Kaposos könyv néhány remeke a nyilvánosság elé kerül, az egész ország üdvözli megszólalását; az egyetemi ifjúság ezüstkoszorúval ünnepli. Halálakor a részvétüket kifejező előkelőségek élén a király és királyné áll; az Akadémia oszlopcsarnokából dízsírhelyre temetik, s szobrára egy év alatt 70 000 forint gyűlik össze. A hír és dicsőség mellől az anyagi elismerés sem hiányzik. Akadémiai fizetése biztosítja megélhetését; mellékjövedelmei lehetővé teszik, hogy 1870-ben visszautasítsa a neki szánt nemzeti ajándékot s 76-tól kezdve, amikor helyettes veszi át munkája nagyrészét, ne vegye fel

¹³ Ld. Molnár Pál: Kölcsey és Debrecen, (Debreceni Szemle 1939, 164—167, 1.)

* Egy munkaközösségi vitaelőadás vázlata.

főtitkári fizetését, hogy szép alapítványokat tegyen, hogy ingatlanokat s részvényeket: oly vagyont szerezzen, melynek értékét halálakor hivatalosan 110 000 forintra becsülik.

Hogy irodalmi, költői megnyilatkozásai ebben az időben lényegileg egyértelműek a hallgatással, annak bizonyítására szintén elégségesnek látszik csupán a legfontosabb idevágó adatok felsorolása. 1864-ben jelenik meg a *Buda halála*, Arany második virágkorának legterjedelmesebb költői alkotása; első része annak a hun trilógiának, amely mindvégig terv s töredék maradt. 1867-ben megjelennek *Összes költeményei*: addigi munkájának záróköve; második kiadásuk 72-ben jelenik meg, s mintha ez pezsdítené meg alkotókedvét: 73-ban kiadja *Bolond Istók* II. énekét, egy töredék félbenmaradt folytatását. 1877-ben Greguss teszi közzé a balladák magyarázatos kiadását. 77—78-ban egy tucatnyi válik ismeretessé az *Ószikék* darabjaiból. A 79-ben megjelenő *Prózaí Dolgozatok* régi munkákat tartalmaz, s régi adósságot törleszt az ugyancsak 79-ben megjelenő *Toldi Szerelme* is. 80-ban nyomják ki a hetvenes évek derekán készült *Aristophanes-fordításokat* s *Toldit* Lehr magyarázataival. Mindez persze nem öregkori munkáinak összessége. Írt kilétét nagyrészt egészen elburkoló álneveken vagy névtelenül számos apró cikket, hozzászólást, „tücsköt és bogarat“ is nyelvészeti kérdésekről; maradtak ránk verses töredékek, „mondacs“-ai; újra elővette, folytatgatta töredékeit; s legfőképpen ránk hagyta a Kapcsos könyv darabjainak azt a részét, amely csak halála után, műveinek első viszonylag teljes kiadásában (84—85) látott napvilágot.

Öregkora tehát semmiképpen sem terméketlensége miatt néma. Hallgatásának más okai vannak.

II.

A közkeletű magyarázatok közül talán legtöbbször emlegették azt, amely Arany elnémulásának főokát személyi, családi bajokban keresi: lányának, Juliskának 1865-ben bekövetkezett halálában; elszaporodó családi izgalomban; Tompának, ifjúsága utolsó kedves költőtársának pusztulásában (68). E magyarázatban van némi igazság: Arany kedélyéletében igen nagy szerepük volt a családi, baráti érzéseknek. Nem tartozott a könnyen fodrozódó s hamar elsímuló természetek közé, s különösen a fájdalom érzéseit tudta nagyon sokáig hordozni, ápolni magában: azért is nevezte magát „fájdívirág“-nak. A családiasság, barátságkultusz odatartozott a korszak s a nagy példa: Petőfi jelentős, magyhatású irodalmi s élettémái közé is. De a magyarázat mégsem meggyőző. Arany nagyobb fájdalmakon, válságokon és megrázkódtatásokon is úrrá lett (1848 összeomlása, Petőfi elveszése, stb.). A 64 utániakat is kiheveri egy-két év alatt s unokájában például talál is vigasztalást.

A második magyarázat a költő betegességével, gyakori kimerültségével érvel, s az előbbinél nyilván nagyobb súllyal. Arany öreg szülők későn jött gyermeke volt; gyenge fizikuma miatt adták a tudományokra; szeme hamar megromlott; könnyen meghűlt, gyakori heves fejfájás, fülzúgás, hurut kínozta; ötvenéves korára egyre erősödő vese- és epebaj vette elő, annyira, hogy ő, aki alig mozdult ki lakóhelyéről, egy évtizeden át évente kényelmetlen és költséges utazást tett, hogy Karlsbadban kezeltesse magát. Testi bajához hozzájárult kedélyének nehéz, borulatra hajlamos természete. Néha már-már a kedélybetegség örvényébe sodródott. Ihletének forrásai — amint ez más költőknél is előfordul — hónapokra, sőt évekre elszaposodtak vagy eldugultak, s alkotókészségének ezek a kihagyásai még csak növelték kedélyének depresszióit. Utolsó éveiben annyira megromlott egészsége, hogy orvosai hónapokra eltöltötták mindennemű szellemi munkától. De ez a magyarázat sem elégíti ki teljesen. Végül is: nem volt másfél évtizeden át állandóan beteg,

s rengeteget dolgozott is. Kedélyzavaraiból meg éppen az állandó munka, a „nulla dies sine linea“ sokszor ismételt gyakorlata vezette ki; ezt ajánlja gyógyszerül a rokon-bajról panaszkodó Tompának is. S harmadik virágkora nem is termékellen sem mennyiségi, sem minőségi szempontból.

Az említett két magyarázatot különben teljesen kétségessé teszi a harmadik: e szerint Arany erejét éppen a sok munka, a lélektelen adminisztráció emésztette fel. Ebben is van sok igazság; a költő éveig valóban több ember munkáját végezte a második virágkorát élő s rendkívül sokrétűen tevékeny Akadémián. A szokásos titkári teendők mellett a palota építtetésével, felszerelésével, az Akadémia egyre növekvő kiadványsorozataival kapcsolatos adminisztratív teendők ellátásával is őt bízták meg, és — ahogy panaszkolta — még a látogatók kalauzolásának, a temetések rendezésének gondja is az övé volt. S mindezt kellő számú segéderő nélkül végezte. De azért ez a magyarázat sem teljesen meggyőző. Végzett Arany már ehhez hasonló terjedelmű munkát máskor is, s mégis jutott ideje költői terveire. Amennyivel fiatalabb volt ő, annyival nyilván unalmasabb, kicsinyesebb és kedveletlenítőbb a szalontai jegyző s a pesti szerkesztő elfoglaltsága. De meg hamarosan szabadulhatott volna is a munka leginkább fárasztó, technikai részétől: amikor határozottan bejelentette lemondási szándékát, az Akadémia vezetősége készséggel gondoskodott helyettesítéséről s ugyanakkor, amikor Aranynál sokkal jelentéktelenebb tagoknak adott vagy szerzett szabadságot, utisegélyt, Aranynak is nyilván megadta volna a kívánt könnyűítéseket. S a költő életét nem is foglalta le teljesen az adminisztráció: szabadidejét állandó élénk szellemi munkával töltötte; csak éppen hogy ez a munka: olvasás, fordítgatás, rébusz, vagy verses kiejtési szabály készítése volt — egyszóval: „unalomúzó“, ahogy a költő maga is nevezte.

Lelki fájdalom, testi- és kedélybetegség, erős hivatali elfoglaltság nem elégséges magyarázata tehát a magas polcra állított nemzeti klasszikus hallgatásának. Két előző virágkora azt bizonyítja, hogy óriások munkájára képes, ha célját s értelmét látja, s ha azonos azzal a feladatkörrel, amelyet el kell látnia. Hallgatásának végső magyarázatát ezen a területen kell keresnünk.

III.

Amikor a nagykőrösi tanár-költő 1858—59-ben nagy tisztességgel megválasztott és széket foglalt tagja lett az Akadémiának, nemcsak dísz kapott, hanem kötelezettséget is. A kötelékek, amelyek a példaadó nemzeti intézményhez fűzték, egyre sűrűbbek lettek. A Kisfaludy-Társaság igazgatója még csak a külső körön futó bolygó, a titkár azonban már intézkedő szerve, 65—67-ben, a holtbeteg Dessewffy, a magypolitikába került Eötvös és Csengery helyett szíve, mindenképpen azonban foglya az Akadémiának. Aki szereti az apró jelképeket, Arany 67-ben történt beköltözését a palotába e fogságbaesés jelképes kifejezésének is tekintheti: a költő élete végéig csak apróbb-nagyobb kirándulások s nyaralások idejére hagyta el börtönét; abban is halt meg.

A fogságot önként vállalta; ezen nincs mit vitatkozni. Hogy mi az, amire vállalkozik, aggályos, körültekintő természetével jól látta. Nem tudta persze s nem is nagyon tudhatta, mivé fejlődik majd az évek folyamán a hivatal, amelyet, mondhatni, kizárólag megélhetési okokból fogadott el. Arany élete nagyobb felében szegény ember volt, akiből azonban hiányzott a romantikus költő-elképzelések „cigány vér“-e. Mindenképpen arra igyekezett, hogy családja s maga anyagi létét polgári keretek közt s a polgárerény tisztaságával biztosítsa. Láthatta s tapasztalatból is tudhatta, mit jelent a kibontakozó kapitalizmus világában a pénznek való kiszolgáltatottság; mit jelent különösen annak, aki tolla után kénytelen élni, holott mindennél többre tartja az írás hitelét, tisztaságát: azt az írói erkölcsöt, amelyet Petőfi teste-

sített meg előtte. A maga természetének megfelelő megoldást körülbelül így fogalmazhatta meg: az ember éljen meg hivatali munkájából, hogy a költő független lehessen. Azért vállalta a „biztos“ titkárságot a bizonytalanná tett szerkesztőség helyett, mert — mint sógorának 1865-ben írta — „még vagy két évig fönn kellene tartani magamat Pesten“. Persze rá kellett jönnie, hogy hivatal és költészet bonyolultabb szálakkal is kapcsolódik egymáshoz, mint az anyagi kényszerűség. A nagy költőre, a derék emberre, hű barátira s a minta-tisztviselőre annak a körnek is szüksége volt, amely Deák vezérletével akkoriban készült valamilyen megoldást találni a kiegyezésre. A baráti kedvesség, együttműködés, segítség, szövetség sokkal erősebb bilincs lehet az anyagiaknál és a hivataliaknál, különösen az Aranyéhoz hasonló jellemek esetében. Fogollyá tette őt az Akadémián a barátok unszoló marasztalása is: az, hogy szükség volt rá. Jó példa erre a Széchenyi-óda keletkezése. Csak hosszas rábeszélésre s végül is azért vállalta, mert körülötte „egész akadémiai léte kockán forog“, s a kész költeményt, a valószínűleg megfelelően hideg, mesterkéltné virtuóz feladat-műnek tartotta. Az Őszikéket pedig köztudomás szerint akkor írta — magában és titokban —, amikor végre nem érezte magán a kötelesség jármát s a nyilvánosság figyelő szemét, tehát amikor, ha csupán a magányban is, de szabadnak tudhatta magát.

Arany nem volt otthon az Akadémián. Nem azokra a finomabb, bár művészi hitelükkel dokumentumként is jelentős utalásokra gondolok elsősorban, ha bizonyítékokat keresek erre, amelyeket költeményeiben találhatunk, nem az olyanféle megdöbbenő számadásokra, mint: „pályám bére égettő, mint Nessus vére“, hanem konkrét nyilatkozatokra és tényekre. Nyilván nemcsak túlszerénységből mondta azonnal megválasztásakor, hogy megbízását „csak ideiglenesnek“ tekinti; s az a pontos mondat, amellyel sógora előtt jellemezte helyzetét 65-ben: „Bizonyos, hogy nem viszem soká, vagy, ha viszem, akkor ez lesz minden foglalkozásom“, ezentúl szinte évről-évre visszatér valamelyik nyilatkozatában. Ugyanígy tér vissza újra meg újra lemondási szándékának emlegetése. Ki akarna szabadulni a „kalit“-ból; valahol vidéken, Szaloután, s másutt is, keresi azt a kisedet hajlékot, ahova megbújhatna, ő, akire barátok s közvélemény egyaránt a közélet vezető szerepeit tukmálnák. 76-ban végre nem bírja tovább. S hogy nem neki volt szüksége az Akadémiára, hanem annak reá, mi sem bizonyítja jobban, minthogy nem engedik el: kiválásával a konstrukció egyik tartóoszlopát veszítene el. S éppen itt tapinthatunk rá arra, hogy rossz-érzésének főoka nem azokban a kisebb-nagobb sérelmekben keresendő, amelyek főként titkársága első éveiben érték, amelyeket apró szösszenetekben elfüstölgött, s amelyeket az Akadémia vezetősége jóvátett. Nem is csak a sok munkában: hiszen a főtitkári cím ellen is kapálódzott s a ráerőltetett címzetes megtiszteltetést is letette 79-ben. „Több az, mint hivatal“, írta megválasztásakor Tompa, s ő egyre inkább elidegenedett attól, ami az állásában több volt, mint hivatal; az Akadémiának viszont főként erre a „több“-re volt szüksége. Hivatal és hivatás ellentmondásának ezt a folyton élesedő válságát kell tehát az objektív társadalmi szempontok felhasználásával megvizsgálnunk.

Nem ez az ideje és helye annak, hogy a kiegyezés általános történelmi értékelését elvégezzük; utalnunk kell azonban néhány összetevőjére: azokra, amelyek Arany életében és művében lényeges tényezők voltak. A költő, ha látta is az új konstrukció gazdasági és társadalmi mozgatóerőit, érdeklődése s iskolázottsága szerint főként mégis a politikai és kulturális kérdéseket figyelte, ezeket is különösképpen erős nemzeti érzésével. Tudta, hogy a kiegyezés csupán modus vivendi, fedőszerkezet, telve a valóság súlyos ellentmondásaival; de mindinkább látnia kellett, hogy a helyzetet hosszú lejáratra sikerült stabilizálniok a kiegyezést létrehozó és fenntartó hatalmaknak: a magyar és az osztrák magyafendalizmus és nagypolgárság szövetségének

a legyűrt forradalmi erők ellen. Magyar részről a kiegyezés ára a nemzeti önállóság gazdasági, katonai és külpolitikai területeinek elvi és gyakorlati feladása, osztrák részről az összbirodalmi egység-szerkezet és a monarchikus abszolutizmus fegyelmének lazítása s a magyar nemzeti reprezentáció kifejlesztésének engedélyezése, — mindkét részről azonban a politikai és társadalmi forradalom erőinek teljes felszámolása, vagy hasznosítása volt.

Az Akadémia a kiegyezés Magyarországnak egyik példaszzerű intézménye. Az uralkodó társadalom-szerkezet, a „területek felosztása“ ennek összetételében is jól felismerhető: a főúri, főpapi rétegek tartják kézben, s kiegészülnek a nagypolgárságnak, az értelmiségi középnemességnek és polgárságnak inkább az adminisztrációt s a tudományos részletmunkát végző képviselőivel. Az Akadémia egyik legfontosabb feladatának tekinti a nemzeti reprezentáció szolgálatát. Palotájának megépítését a „nemzet közügyé“nek tekinti, s az adakozás, munkavállalás valóságos nemzeti mozgalmát tudja erre a célra, de meg anyagi alapjainak megteremtésére is mozgósítani. Címéből hangsúlyozottan hiányzik a más akadémiáknál szinte kötelező „királyi“ jelző. Szerkezetében, munkaköreinek kijelölésében a humanioráké, ezeken belül is a *nemzeti tárgyaké*: magyar nyelvészeté, történelemé, irodalomé a döntő súly. A nyolcvanas évekre ugyan egész világosan kialakul már az „öncélú, tiszta tudomány“-nak a kapitalizmus válságkorszakára annyira jellemző koncepciója, Arany titkársága idején azonban még igen elevenek a politikai élet behatásai is. Az osztályok élénk kapcsolatban állnak a társadalommal; az Akadémia széleskörű ismeretterjesztő s könyvkiadói tevékenysége ekkor bontakozik ki. Amíg a Deák-párt emberei a szóvivők, az Akadémia sokat megőriz ha nem is 48, de legalább 60—61 igényeiből; a nemzeti politika erőit azonban felbonthatatlanul összekapcsolja a királyhűséggel: az uralkodó pár is adakozik az Akadémia céljaira s mindkettőjük mellszobra ott áll a palota díszes helyén. A köznemesség befolyása, negyvennyolc népies hagyományai s emlékei a közvéleményben még elég erősek arra, hogy a kiegyezés ideológiai felépítményének jellemzésében a „nemzeti“ főjelzőt a „népi“-vel minősítsék. Nyilvánvaló, hogy az ilyen módon létrejött „népi-nemzeti“ s konzervatív klasszikus szerkezetben nélkülözhetetlen szükség van a hiteles népi-fi, a mélyen nemzeti érzésű s klasszikussá fejlett tudású példa-költőre.

De Arany nem értett egyet a kiegyezéssel; a 60 körül kialakult konstrukciót belátásával, kételkedő fáradtságával ha üdvözölni nem is, de jó lélekkel vállalni tudta; 67 azonban, különösen akkor, amikor egyre inkább kénytelen volt mély fekélyeit hazug mázzal kendőzni, még csak megnyugtanni sem tudta, nemhogy kielégíteni, vagy talán lángra is gyújtani. Milyen lehetőségeket kínált tehát neki az adott helyzet?

Vállalhatta volna a nemzeti klasszikus reprezentáló közéleti szerepét. Nagyon sokan a hivatal és közvélemény emberei közül ezt várták is tőle, ennek kereteit, lépcsőfokait készítették neki: lehetett volna képviselő, egyetemi tanár, kaphatott volna bármit, ami rang a kiegyezéskori Magyarországon költőnek járhatott, lehetett volna a kor ódaköltője, ünnepeit ünneplője. De Arany számára ember és költő egy volt s amit erkölcsé elutasított, arról ódát írni nem tudott. Erkölcsi, szellemi, költői függetlensége érdekében mindent elkövetett. A baráti s közéleti erőszakkal rátukmált Szt. István-rendet a botrány elkerülése végett fogadta csak el s oly feltétellel, hogy sem meg nem köszöni, sem nem viseli. Képviselőséget, egyetemi tanárságot, minden nem szigorúan hivatalával járó közszereplést elhárított magától, visszatámasztotta a nemzeti ajándékot, a felajánlott hivatali sine curát: mindent, amiért művekkel, pontosabban: megrendelt művekkel tartoznék fizetni. A konformizmus megoldása tehát nem volt az övé. De nem vállalkozott többé az akadémikus irodalom-szervező szakmailag zártabb szerepére sem. Hogy volna rá képessége, megmutatta lapszerkesztő korában, amikor dal fogytán „éneklobból énektanár“ lett. Csakhogy a költőt, aki Petőfitől tanult költő-

pedagógiát s magát mégis költőnek, énekesnek tartotta mindenek felett, nem elégítette ki a tanáros szakmai elemzés és irodalmi kertészkedés. A „művi költő“ petőfies eszményét ugyan a „nemzet költője“nek elvontabb eszményével helyettesítette, de távol volt minden olyan elképzeléstől, amely az irodalmat önmaga kedvéért, a nép s a kor nagy kérdéseitől elszigetelve kívánta művelni; érdeklődését a politika nagy kérdései iránt még akkor is megőrizte, amikor már végképpen elundorodott az aktuális magyar- és világpolitika napi taktikáinak egyre züllöttebb erkölcsstelenségétől. Az akadémikus irodalmi praeceptor szerepét tehát átengedte Gyulainak.

Elvben elképzelhető az a másik megoldás is, hogy kitör a köréje záruló gyűrűből, hogy ellenzékbe vonul, nyíltan szembeszegül a kiegyezés politikájával. Ehhez azonban más természetű és más társadalmi s politikai háttér kellett volna. Arany csatlakozhatott volna egy mozgalomhoz, amelynek szolgálatába állhatott volna, mint 48-ban, a szabadságharc balszárnyához. Ha lett volna ilyen mozgalom! De a kiegyezés megszervezőinek sikerült egyelőre minden komolyan számbavehető ellenzéki erőt semlegesíteni. Különösen így van ez az irodalom területén, ahol a petőfieskedők elvégezték már ennek a semlegesítő munkának oroszlánrészét, olyannyira, hogy maga Arany is füttyküst és dorongot javasolt ellenük. Petőfi örökségének ezeknél jobb őrzője volt Gyulai s az ő köre. Komolyabb ellenzéki csoportosulások csak a 70-es–80-as években kezdődnek, egyelőre akkor is még inkább írói mérközések szakmai belügyeként, komoly tömegbázis s hatalmi háttér nélkül. Addigra pedig Gyulai vitáinak folyományaként a túlérzékeny s magányába zárkózó Arany megkapja azokat a tüskéket és nyilakat, amelyek érzelmileg is elszigetelik a fiataloktól. Érthető tehát, hogy a költő nem tudott kivonulni abba a társadalomba, amelyben csak kiegyezés, közöny, züllött hazafiság s frázisforradalmiság várta s amelyben a kor igazi problémáit — igazi fiatalok híján — kortársai közül szinte még mindig ő közelíti meg költői eszközökkel legjobban.

Maradt tehát a harmadik megoldás: a hivatalnok-főtítkár munkába temetkezik s a költő hallgat. Van valami félelmetes, kísérteties abban, ahogy ez az óriás szellem pedáns kishivatalnoknak álcázza magát: Akakievics Akakinak, akinek történetét ő fordította magyarra s akinek nevét használta is néha álnévül. Nem volt hajlandó kora dicsőítőjének fellépni, s ezt aligha mondhatta meg barátainak és pártfogóinak: lázas tevékenységbe, beteges testi és lelki állapotokba húzódott hát vissza az igazi próbák, a művek elől, amelyekben úgyis kiderült volna a hazugság. Elhárította a könnyítéseket; régi, nyakára nőtt s kihült terveit vette újra meg újra elő, némi mentésként, ha költeményeket kértek rajta számon; ami forrt benn, annak csak egy-egy buboréka szállt fel s pattant el a felszínen apró sóhajokban, szétszemetekben. Pedig nem vénája apadt ki. Erdemes ebből a szempontból is különös figyelemmel elolvasni a *Bolond Istók* 1872-ben készült, abbahagyott remek II. énekét. Nem is tudott elnémulni teljesen.

Jellemző azonban, hogy amikor újra a költészethez fordul, a személyét ellelező fordítás területét választja ki a megszólalásra: Aristophanest költi újra, filológus pontosságú költőiséggel. Ebben a szerepben olyan felszabadultan s otthonosan mozog, hogy fordítási irodalmunknak egyik legnehezebb s legterjedelmesebb feladatát virtuóz könnyedséggel példátlanul rövid idő alatt oldja meg. Az Őszikék keletkezésének külső körülményei eléggé ismeretesek. Ezt az újra csak „magán időöltésül“ kezdett, s a nyilvánosság — még a családi és baráti nyilvánosság elől is! — gondosan elrejtett gazdag költői munkát máig sem értékelték teljes egészében: kényes, túlfinomult virágok melegházi tenyészeteleként él az emberek tudatában, s csak néhány általánosságban maradó utalás történt modernségére, a fejlődést kifejező s szolgáló elemeire. Nem itt a helye, hogy az irodalomtörténetnek ezt a tartozását

kiegyenlítsük. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Arany e kései, rejtett virágkorában ott van a valóságot költői hitellel tükröztető realizmus mellett a Petőfihez való hűség is. Amaz a kapitalizmus sivatagi személytelenségében, kiégettségében és mechanizálódottságában magáramaradt nagyvárosi ember árvaságát, a rendszer s a belőle kihullottak züllöttségét vagy elesettségét s az épülő Pest arcán mégis csak feltűnő csinosodást mutatja meg, emez biztosítja s elmélyíti Aranynak a néphez való hűségét mind politikai eszményeiben, mind költői eszközeiben. Egyetlen olyan öregkori műve, amelyen érezhető hivatalának és közéleti szerepének hatása: a *Toldi Szerelmé*-nek a hetvenes évek második felében lassan, megszakításokkal készült második fele. Ez a költőnek talán leginkább feladatszerű s leginkább a részletek virtuóztatásával s nem az egész sodrával és hitelével ható alkotása.

A nemzeti költő dicsőségével körülvett s magas hivatali lépcsőre állított Arany hallgatásának okozója tehát csak kis részben a bánat, a betegség s a túlságos elfoglaltság. A lényeges ok társadalmi-politikai feladatkörének, szerepének és a kiegyezési korszak változásaival együtt változni nem tudó meggyőződésének mély ellentmondása. Arany a kiegyezéskori társadalom rothadtsága közepette is megmaradt Habsburg-ellenesnek, és megőrizte a nép és Petőfi iránti hűségét.

ZÖLDHELYI ZSUZSANNA:

PETŐFI VERSEI A „GYELO“ C. OROSZ DEMOKRATIKUS FOLYÓIRATBAN

Oroszországban a múlt század 50-es éveiben jelentek meg az első Petőfi-fordítások, melyeket a 60-as, 70-es években már egyre több követett. Ennek okát a magyar és az orosz politikai viszonyok hasonlóságában kell keresnünk. Oroszországban a 60-as években, Magyarországon a 40-es években készen állottak az erők a polgárosodást gátló feudalizmus elsöprésére, de Oroszországban, mint ezt V. I. Lenin kimutatta, ez a forradalmi helyzet nem ment át forradalomba. Sem Magyarországon a 40-es, sem Oroszországban a 60-as években nem volt fejlett munkásosztály. Ennek következtében, mint ahogy erre Révai elvtárs rámutat, „...a liberalizmus és demokraták elválása nem a burzsoázia és a munkásosztály ellentétének talaján ment végbe, hanem annak a forradalmi demokratizmusnak formájában, amely már nem volt polgári, de még nem volt szocialista sem...“¹

A történelmi és társadalmi helyzet ilyen hasonlósága miatt nagyon sok rokonságot találhatunk Petőfinek, és az orosz forradalmi demokrata költőknek, de leginkább a nagy orosz költőnek, Nyekraszovnak költészete között. Nem feladatom most ennek a kérdésnek részletes tárgyalása, mindössze arra a tartalmi és formai hasonlóságra kívánom felhívni a figyelmet, amely a nemesség ábrázolásában (Petőfi: *A magyar nemes*, Nyekraszov: *A nemes*, részlet a *Ki él boldogan Oroszországban* c. nagy költeményből), a ninestelen városi lakosság rajzolásában (Petőfi: *Az apostol*, *A vándorlegény*, Nyekraszov: *Az időjárásról* stb.), esztétikai elveik kifejezésében (Petőfi: *A XIX. sz. költői*, Nyekraszov: *A költő és a honpolgár*) és a népdalforma használatában mutatkozik.

Arra, hogy a forradalmi demokrata költők feje, Nyekraszov olvasta Petőfit, a következő bizonyítékunk van: *Az Összehasonlító Irodalomtörténeti*

¹ Révai József: Petőfi Sándor.